

GONDOLATOK A HAZAI EGYHÁZTÖRTÉNET-ÍRÁSRÓL

Ez a bevezető a diszciplína jelenlegi állapotáról szóló beszámoló formáját akarta öltetni. Ha áttekintjük az egyháztörténeti kutatásokat, az utóbbi években szembetűnő konjunkturnak beszélhetünk. Ennek oka nyilvánvaló. A politikai rendszerváltás felszínre hozott olyan, korábban elfojtott társadalmi igényeket és lehetőségeket, amelyeket az európai és a világtörténelem az egyházak hatáskörébe utalt. (Amikor ezeket a sorokat írom, éppen egy lelkész tart „négy szemközi” telefonos fogadóórát a magyar rádió nyilvánossága előtt.) Az egyházat ért támadások a szellemi szférában tudták neki a legnagyobb kárt okozni, s hogy az egyház kára az egész társadalom kára, az csak mostanában, a sztalinista rendszer bukásával vált – nem nyilvánvalóvá, de – kimondhatóvá. De mi köze lehet mindehhez a történésznek? A történész társadalom különböző rétegei másképpen élték meg a sztalinizmus évtizedeit és másképpen is regálnak annak megszűntére.

A történészek sokféle szempontból tekintenek az egyházra, maga az intézmény is változásokat szenvedett a történelem során. Továbbra is létezik az egyházon belül klerikus történetírás, amely számára ez teológiai tudomány, művelése csak teológiai képzettség birtokában képzelhető el. „Legitim módon foglalkozhatnak-e – egyházi oldalról nézve – nem hívők az egyháztörténelemmel mint tudománnyal? Erre a kérdésre nem mindenki válaszol még ma sem pozitívan, főleg hazai tájainkon, az egyházi konzervativizmus tájain.”¹ Vajon a konzervativizmus, vagy inkább a lehetőségek hiánya okozta-e, hogy – legalábbis a katolikus egyházon belül – sokáig alig lehetett hallani történetírásról? Hiszen még a legjelentősebb kezdeményezés a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége indító impulzusával is a História című folyóirat szolgáltatott alkalmat: tematikus száma és konferenciája (1985 februárjában) által. Ezek után aztán nagy energiával látott munkához az 1988-ban létrejött alapítvány és egyesület. Célja az egyháztörténeti kutatások koordinálása, ösztöndíjak alapítása, a levéltári források feldolgozása, publikálása, és a plébániák történetének megírása által a magyar egyháztörténeti enciklopédia munkálatainak előkészítése. Első kiadványai, a METEM-vázlatok (Bp. 1989) és a METEM-könyvek első kötete is napvilágot látott már. A Magyar Egyháztörténeti Vázlatokban Somorjai Ádám ismerteti a METEM megalakulásának történetét és tevékenységét 1988–89-ben.²

Az egyház konferenciák szervezésével is nagymértékben felkavarta a történeti kutatás állóvizét. Az érseki városok rendszeressé kívánják tenni ezeket a fórumokat. 1991 tavaszára máris újabb konferencia készül Esztergomban, amely az első ilyen rendezvény kezdeményezője volt (1985-ben). Kalocsán pedig 1987 után 1990. augusztus 17-én a második tanácskozást rendezték meg. Az ilyen alkalmak seregszemléi a régi és az új történész generációknak. Valóságos különbség ez, hiszen fájdalommal kell konstatálni, de évtizedekig hiányzott az utánpótlás nevelése, s a kimaradt évfázatok helyébe alig lépett néhány lelkes amatőr (mert hiszen csak így lehetett foglalkozni a dologgal). A hiányosságok eltüntetésére a legfőbb eszköz, és nem is csekély hatékonyságú, a külföldön élő, de valamilyen módon a magyarsághoz kötődő tudósok bevonása a munkába. A legna-

gyobb tisztelet hangján emlékezhetünk meg arról a készséges támogatásról, amellyel a külhoni magyar történészek – közöttük számos egyházi ember – sietnek a hazaiak segítségére.

1990. szeptember 10-e és 14-e közt zajlott a „Storia religiosa dell’Ungheria” című konferencia az olaszországi Gazzada-ban. Ez a rendezvény alkalmat adott egyházi és világi, külföldi (olaszországi) és hazai szakemberek találkozására. A VI. Pál alapította evangelizációs intézet meghívása a XII. „európai hét”-re minden bizonnyal a nemrégiben lezajlott politikai változásoknak köszönhető. Mutatja ezt egyfelől a meghívottak névsora, amelyben a magyar egyházi vezetés nagyjai foglalták el az első helyeket, akik kevésbé történészi, mint inkább (tudomány) szervezői szerepet játszanak, továbbá az az érdeklődés, amit az olasz rendezők tanúsítottak a legfrissebb magyarországi helyzet iránt (két kerekasztal-beszélgetést is rendeztek a magyar helyzetről Vareseben ill. Milánóban). Az előadások iránti érdeklődés az idő haladtával egyenes arányban nőtt. A túlnyomórészt olasz egyetemistákból álló hallgatóság alapos bevezetést kaphatott a magyarországi középkori egyháztörténetről: pl. Érszegi Géza a kereszténység első századairól, Pásztor Edit a szentség típusairól beszélt, Fügedi Erik a szerzetesrendek középkori történetét foglalta össze, Holl Béla liturgiátörténeti adalékokat hozott. Erdélyi Zsuzsa a vallásos népköltészet forrásaiba adott betekintést. Az újkori témák széles területet öleltek fel: Szabó Ferenc Pázmány Péter teológiájáról beszélt,³ Pásztor Lajos a reformáció előtti magyar vallási életről, Péter Katalin nagy érdeklődéssel fogadott előadásában a protestáns és a katolikus reform összefüggéseiről. A 18. századi kulturális megújulás és az egyház viszonyára Sárközi Péter, a 19–20. századi irodalom vallási motívumaira Ruzicska Pál előadása hívta fel a figyelmet. A magyar katolicizmus 19. századi helyzetét, jozefinizmus, liberalizmus és a katolikus mozgalmak kapcsolatát tárta föl, Hajnóczi Gábor pedig a zirci apátság művészeti értékeinek sorsát kísérte végig 1750-től 1950-ig. Egy forráskiadvány bemutatásának is tanúi lehettünk: Körmendi József hozta el frissen elkészült kötetét, a pápai annáták jegyzékét. Itt is elhangzott az a vélemény, hogy az egyháztörténet-írásban a magasabb minőség felé való továbblépés iránya a laicizálás lehet. Nem valamiféle antiklerikalizmus szülte ezt az ötletet, hanem az a tény, hogy a tudományegyetemek a történészképzés fő helyei. A budapesti egyetemen alakult meg a Pázmány Péter emlékülés alkalmával az Egyháztörténeti Műhely több történeti tanszék együttműködésével. Alapvető célja a képzés biztosítása, és ennek érdekében már széles körű együttműködést épített ki a nagy egyházak vezető történészeivel, leginkább a katolikus egyház képviselőivel.⁴

Az egyetemi oktatásban jöllehet eddig is szerénykedtek egyháztörténeti témák (tényleg csak szerénykedtek, hiszen legföljebb csak egy-egy speciális kollégium vagy szeminárium méretét ölthették), különösen két ponton: a középkor és a legújabb kor oktatásában. Előbbiben mint sajátos segéd tudomány, hiszen a mediavisták számára nem volt revelációszerű újdonság R. W. Southern tétele: egyház és társadalom a középkorban nem mint két külön entitás létezett, hanem a kettő sokszorosán egybefonódva, lényegében egyet alkotott. A középkori stúdiumokban tehát szükségszerűen nagy szerepet játszottak az egyházzal szóló ismeretek. Az újkori kutatás egészen más szándékkal történt: a velünk élő anakronisztikus szervezet kritikáját célozta, bár meg kell mondani, hogy az elmélyültebb ismeretek, vagy a szabadabb szellemi légkör hatására a marxista szerzők sem csupán negatív szerepet tulajdonítottak az egyház működésének. Most lényeges változásoknak vagyunk tanúi itt is.

Nemrég Szegeden alakult egy fiatalokból álló csoport, amelynek tagjai művészettörténészek, múzeológusok, egyetemi és főiskolai oktatók. A József Attila Tudományegyetemen a középkorkutatás és az utánpótlás-nevelés folyamatos volt, ennek a munkának, amelynek értékeit még a szegediekkel koncepcionális vitában állók is elismerik, egyik gyümölcseként jött létre a Középkori Egyháztörténeti Kutatócsoport. Ez a csupán névleg kutatási, valójában elsősorban oktatási feladatra készülő néhány ember az intézményesítés egyetemeken szokásos útját járja, mert hiszen végső céljuk az egyháztörténet mint diszciplína egyetemi rangú elismertetése. Elképzeléseik szerint a jövőbeni egyháztörténész-képzés ún. „c”-szak formájában (hat félévben) valósulna meg. Terveikhez már elnyerték az MTA-Soros Alapítvány anyagi támogatását. A pénzt jelentős részben eszközökre és könyvekre szánják, de komoly szerepet játszana vendégelőadók meghívása, illetve ezeknek az előadásoknak a finanszírozása. Meg kell barátkozni a gondolattal, hogy vidéken nincs más útja a szellemi építkezésnek: vagy profitálni a főváros fölös energiáiból, vagy helyben vállalni a nehézségeket. A két forma persze nem zárja ki egymást, és a Középkori Egyháztörténeti Kutatócsoport éppen egy is-is megoldással kísérletezik. A munka jelen fázisában ön-továbbképzésről van szó: felkészülés a módszeres oktatásra. Néhány éves átmeneti szakasz után már teljesen saját lábra kell állnia a vállalkozásnak, ami talán nem teljesen irreális elképzelés. Vannak ennél kisebb létszámú, és gyengébben ellátott tanszékei is az egyetemnek.

Ugyancsak a JATE egyik tanszékén született a gondolat, hogy egyháztörténeti tárggyal frissítsék a történetírói repertoárt. A Latin-Amerika Története Kutatócsoport az AHILA (az Európai Latin-Amerikanisták Társasága) 1987. évi VIII. kongresszusa vezérfonalál az „Egyház, vallás, és társadalom a latin-amerikai történelemben” témát ajánlották. Ezen a kongresszuson 21 országból 82 résztvevő tartott előadást, amelyek szövege immár nyomtatásban is olvasható.⁵

JEGYZETEK

1. *Rosdy Pál*: A katolikus történetírás elvi szempontjai a Zsinat után. In: A katolikus tanítás mai útjai. Bp. 1989. 194.
2. *Somorjai Ádám-Uzsoki András*: A METEM megalakulásának története és tevékenysége 1988–89-ben. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1. Bp. 1989. 279–322.
3. Ebben a tárgyban részletesebben l.: *Szabó Ferenc SJ.*: A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében (METEM-Könyvek 1.) Róma, 1990.
4. METEM-vázlatok 298., 306–309.
5. Iglesia, religión y sociedad en la historia latinoamericana (1492–1945) Congreso VIII. de Asociación de Historiadores Latinoamericanistas de Europa tom. 1–4. Szeged, 1989.